

MÁRKUS BÉLA

Domokos Mátyás: Írórsors

Mintha a szerző posztmodern akarna lenni, nem ugyan mindenestül, de könyve nyitó paratextusai révén mindenképp: a kötet egészét, szemléletét és érvelését jellemző nagyon határozott véleményközlések, a tárgyszerűen, okmányokkal, iratokkal is igazolt ítéletmondatok előtt bizonytalanítson el, tévesszen meg, ha más nem, legalább a két cím, a fő- meg az al-. Együtt főleg, ám külön, külön is. Az előbbi, névelő nélkül, vagyis a főnév határozott vagy határozatlan voltát kifejezetlenül hagyva azt ígéri, hogy egy valaki írórsorsáról, alkotói és emberi életének kedvezőtlen, súlyos alakulásáról, szinte végzetes, elháríthatatlan megpróbáltatásairól festődik majd kép. Hogy ez a valaki egészen pontosan kicsoda, ezt aztán nemcsak az alcím jelenti be, hanem még meg is erősíti zsongódi Nagy Imre címdalra emelt rajza, *Németh Lászlóról* készített portréja. A könyv azonban többet is, kevesebb is nyújt, mint amennyit a címei megelőlegeznek. Kevesebbet, ha ama írórsors formálódásának és fordulatainak filológiai figyelését, módszeres és aprólékos nyomon követését kérnénk számon. Aligha aránytévésztéstől tart, ahogy Grezsa Ferenc vállalkozása esetében, amikor nem akar a pálya egészének a „monográfiák ekevasával” nekimenni. Az elejébe, a második világháború végéig tartó húszvalahány évnyi részbe például alig-alig akasztja bele az ekéjét, jobbára csak – az ő képéhez hűen – a csoroszlya húzza a vonalat meg veri a port, hogy aztán az ösztökét félre téve ott szántson mély barázdát az eke, ahol már önnön élményei, személyes emlékei is eligazítják, jelölik az irányt. Sorselemzést igazából csak akkortól végez, amikortól előbb tanúja, majd mintegy részese, mi több, alakítója is lehetett ennek a pályának. Vagyis 1948 tavaszától, mikor is, Hubay Miklós jóvoltából, másodéves bölcsészként megismerheti a Hódmezővásárhelyen élő, tanító és alkotó író, hogy aztán, évekkel később, a Szépirodalmi Kiadó ifjú szerkesztőjeként, könyvei, kéziratjai gondozója legyen, még hozzá úgy, a Rákosi-rendszerben ugyan, de már az „új szakasz”, az „olvadás” idején, azaz közvetlenül 1953 után, hogy a kényszerű hallgatást követően szinte segíthetett Németh Lászlónak „visszatérni” az irodalomba, hiszen ez egybeesett az ő kiadói munkájának a kezdeteivel. Innentől tartott a kapcsolatuk, egészen az író 1975 márciusában bekövetkezett haláláig. Az együttműködés megannyi érdekes pillanatát villantja fel az emlékezet; bölcsességre valló megjegyzéseket, mondásokat éppúgy rögzít, mint az ügyetlenség, az esetlenkedés amúgy mosolyogtató eseteit. Például a sajkodi Certosában vagy ahogy más is nevezte, a „kutyaház”-ban szerzett benyomásai közül azt, hogy az író mily készségesen fogta bele magát a másolások „borzasztó robotjába”, holott már azzal is spórolhatott volna időt s erőt, ha nehezeknek rárak valamit a kéziratlapjaira, ne hordja őket szerte-széjjel a szél, és ne kelljen keresgélni, pláne újraírni őket. Éfféle kedélyes, mulatságos adomákból talán kikerekíthető lenne sok mindenki emberi-írói sorsa. Egy valakié azonban biztosan nem: a Németh Lászlóé. Domokos Mátyás könyvéből két olyan dolgozat emelhető ki, amelyik nemcsak a cím-béli ígéretet teljesíti be, hanem egy-két éles, határozott mozdulattal meghúzza e jellem, lelki alkat és észjárás néhány jellegzetes vonását is. A „*Mi (nem) lett volna, ha...*” a Méhes Zoltán-i sorsválasztás: az öngyilkosság eshetőségein töpreng, a korábbi kötetében,

a *Leletmentés*ben dióhéjban már összetömörített *A „Sorskérdések” sorsa* pedig az életmű-sorozat befejező kötetének kálváriáját járja végig, a hosszan és hazug módon késleltetett megjelentetésnek a Kádár-korszak végéhez illő „tragikomikus dramaturgiáját” követve. Az előbbi írás sűrű és meggyőző utalásokkal, pontosan adatolt hivatkozásokkal az ön maga elpusztításának lehetőségével mint a becsület – nem „részleges”, de teljes – megőrzésének egyetlen módjával az ostromkor is, ám főleg közvetlenül a háború után hosszú ideig számoló embert mutatja be. A „rémlátó” képzeletűt: a Weöres Sándor festette „százféle téboly” terjedése és uralma idején azt, aki el volt készülve rá – miként egy Darvas József-cikk kapcsán feljegyzi –, hogy „testemet dobjam machiavellizmusuk elé”. Eszmetársai közül, akivel azonban sokat csatázott, Illyés Gyula állapította meg róla, fanyar gyakorlatiassággal, hogy „olyan üldöztetési mániás ő, akit történetesen csakugyan üldöznek” – Domokos Mátyás pedig oly annyira egyetért ezzel, hogy szinte az egész alkotói pálya mozgatójaként, ihletőjeként, a művek „életre galvanizálója”-ként a sérelmet jelöli meg. A banki sértődést, a kivetettségerzést. Drámák sorát hozza fel példának, az *Eklézsia-megkövetéstől* a *Huszon* és a *Széchenyin* át egészen a *Galilei*ig, jórészt itt is, mint ahogy másutt talán túlzó mértékben is a szerzői megjegyzésekre, magyarázatokra, önelemzésekre támaszkodva. Az írói sors belülről szemlélése, de a tények, hivatkozások sokasága következtében is a tárgyalásmód többnyire ügyvédi szenvedélyességű, kerül minden szépítő, enyhítő árnyalatot, finomkodóan tapintatos körülírást. Sorsválasztásról, az emberi-művészi létezés alapkérdéseiről beszél, nem mis-másol tehát: a közvetlenül a háborút követő „emlékezetes sajtótámadások” főszereplőit – a Valóság szerkesztőjeként és cikkírójaként aposztrofált személy(ek) kivételével – egy „hisztériáktól fűtött, habzó szájú kommandó” „karmesterei”-ként tünteti fel, Horváth Zoltántól, Antal Gábortól és Bóka Lászlótól kezdve Rónai Mihály Andráson, Zsolt Bélán és másokon át Gogolák Lajosig vagy Schöpflin Gyuláig. Többségüknek ugyan már a pusztá neve is, nemhogy a munkássága mély feledésbe süllyedt, ama ekevassal mégis érdemes kiforgatni őket: a mai „szó-csöszök”, „bértollnokok” tanulmányozni való őskövületeiként. A számtalan lelet közzétételekor mindössze talán két esetben vethető fel, hogy nem ellenőrzött kellően minden tárgyilag meghatározó kezzenatot. Az egyik, amikor Lukács György 1946-ban elhangzott magabiztos kijelentésének – miszerint a kommunisták nem gördítenek akadályt a szerző műveinek megjelenése elé – cáfolatául az *Égető Eszter* és a *Galilei* példáját hozza fel, holott e kiszámíthatatlan korban Lukács is kegyvesztett lett, nem állhatott jól (ő sem) szavai hiteléért. A másik pedig, miszerint Németh Lászlóban csak a hetvenes évek közepétől fogva látják a „Móricz utáni kor legnagyobb realista elbeszélőjét”, azzal együtt elbírt volna tán árnyaltabb fogalmazást, finomabb különbségtételt is, hogy „a korábbi elmarasztaló és megfellebbezhetetlennek tekintett ítéletek” megszövegezői kik voltak. Lukács György és Király István – nevezi meg őket, mint mondja, a „történeti hűség kedvéért”, holott ez a hűség legalább az *Izony* kapcsán különbséget tehetett volna mester és tanítványa között. Nem nagyobbat, nem többet, mint amennyit a Németh László-recepció történetének kiváló kutatója, Monostori Imre szükségesnek tartott megtenni. Vagy előtte Grezsa Ferenc. Király Istvánban ő nem csupán a „késekkel tele” írások szerzőjét látta, hanem azt is, aki Kárász Nelli regényében a móriczi realizmus vállalását üdvözlölte. Ama hűséghez tartozik azonban, hogy Domokos Mátyás az író pártján állók tévedéseit, elhamarkodott ötleteit is számba veszi. Így tér ki például arra, hogy az említett drámák közül kettő az Illyés Gyula tanácsára válaszolt: Misztótfalusi Kis Miklós és Husz döntései nyomán gondolta végig, vajon a rágalmaknak, támadásoknak lehetséges volna-e

ha nem is az elejét venni, de legalább a nyomasztó sorozatát megállítani írásai egy részének visszavonásával. Például megtagadhatja-e a *Tanú*ban közölt tanulmányait, hintsen-e hamut a fejére a *Magyarok Romániában* vagy a *Kisebbségben* miatt, nem is szólva a Szárszón elhangzott beszédéről. Ezekkel – állapította meg jóval később Illyés „javaslata” után, 1967-ben – évtizedeken át többen foglalkoztak, mint a többiekkel együtt véve, noha teljesen hozzáférhetetlenek voltak, és munkássága alig egyhuszadát alkotják.

Nincs annyi hamu, amennyi elég lett volna a nyilvános megbánás elfogadásához, megtapasztalhatta ezt az egyhuszadnyi terjedelmű írások kötetbe gyűjtése után is. Bűnbocsánatot az eklézsiától nemhogy életében, még holtában sem nyerhetett – a hatvanas évek vége felé összeállított könyv majd csak a rendszerváltozáskor, 1989-ben jelent meg, majdnem másfél évtizeddel az író halála után. Ekképpen a kiadói késlekedés, késleltetés szármalmas trükkjeinek, bárgyúan gögös fortélyainak szemléletes, mozzanatról mozzanatra történő, gazdagon illusztrált leírása, a *Sorskérdések* útjának nyomon követése nemcsak egy író-, de egy szerkesztői sors feltárása is, a Kádár-rendszer művelődéspolitikájának gyakorlatát, működési elveit, végső soron a szocialista párt- és államélet alaptermészetét, hazug, képmutató voltát leplezi le. Ama „ideológiai dallamenet” kottájával szolgál, amelyik a szírének énekénél is csábosabban hívott, unszolt a romlásra, reményteljesnek hitetve a kilátástalan harcot is. A nyílt szó, az egyenes beszéd hiányáról, a középkorias viselkedésről, a dogmák skolasztikus tiszteletéről mindennél beszédesebben szólnak a dolgozat hivatkozásai és okfejtései. Ahhoz, hogy a szerkesztő csak tárgyalni is tudjon a *Sorskérdések* kiadásáról, szükségesnek és hasznosnak látszott olyan, a kurzus által lovagga ütött tekintélyek véleményét idéznie, mint E. Fehér Pál, Faragó Vilmos vagy Hajdu Ráfis Gábor. A szellemi múlttal való szembenézés és rendteremtés igényének gondolatát emelte ki az egyiktől, az izgalmasan elmentmondásos életmű minősítését a másiktól, de a harmadikra, negyedikre és a többire is azért hivatkozott, mert így remélte beláttatni: az életművel való termékeny eszmecseréhez, ugye, a szerző szövegeire van, volna szükség. Az eklézsia, a párt jóakarátának felkeltése jegyében hangoztatta Németh László gondolkodói nagyságát és becsületességét, ami úgymond abban nyilvánult meg a legvilágosabban, hogy nem tett egyenlőségjelet a fasizmus és a szocializmus közé, és szerinte tárgyilagos volt akkor is, amikor Sztálint a lenini örökség Buharinnál és Trockijnál hűségesebb folytatójának nevezte. A faj fogalma, a faji kérdés, a marxizmus és szocializmus, továbbá a kompromittált terminológiát tekintve a zsidókérdés problémaköreit érinti a szerkesztő, egyrészt azt hangoztatván, hogy ezekkel előbb-utóbb úgyis szembe kell néznie a szellemi életnek, másrészt idézetekkel bizonyítván, hogy Németh Lászlót nem jellemezte a faji gondolkodás. Okos és lényegre törő érveiből kifogyván, kénytelen-kelletlen legeslegutolsó aduját is elővette: szerinte csak azok emlegethetik még mindig föl Németh László téves nézeteit, utópisztikus elképzeléseit, akik a végbement történelmi folyamatokat nem tartják megváltoztathatatlanoknak, akik nem hiszik a „nagy történelmi változás” visszafordíthatatlanságát. Utólag, persze, azt lehet mondani, hogy nem ok nélkül kételkedtek ebben az irreverzibilitásban, mi több, hogy az ő történelmi ösztönük, megérzésük „működött” hibátlanabban. Bekövetkezett, amit a *Hitel* című folyóirat engedélyeztetési teketóriája során Csurka István jövendölt meg, mondván, az afféle „halmazoknak, mint amilyen ez a rendszer, van öngyulladásuk”, azaz nem kell alágyújtaniuk, nem kell forradalmat csinálniuk ahhoz, hogy lángra lobbanjon, megsemmisüljön. Az állami irányítás – miként Domokos minősíti – megromlott és zárlatossá vált napi gyakorlata

azonban még annyi feszültségforrást sem engedett bekapcsolni, amennyit a *Sorskérdések* kiadása vagy a *Hitel* megjelenése esetleg jelenthetett volna.

Irodalmi utópia és politikai realitás – ezt a címet kapta a folyóirat nem-engedélyezésének bőségesen dokumentált története, s ekképpen is tanúsítja, hogy Domokos Mátyás könyve több is, mint Németh László íróársának rajza, érzékeltetése. Elsősorban önnön szerkesztői sorsának ecsetelése, saját vázlatos pályarajza miatt több, de fényt vet egynéhány olyan kritikusra, esszéíróra is, akik különböző időkben és különböző okokból az életmű vonzásába kerültek. Így húz vonásokat a „veszedelmes, szent ember”, Vekkerdi László, az első monográfus portréjához, és így fűz megjegyzéseket – mint írja – a marxizmusból-lukácsizmusból az egzisztencializmusba átigazolt „mérvadó értelmiség” egyes nyilatkozataihoz, azoknak a „magánszorgalmú erkölcsbírók”-nak a véleményéhez, akik Németh László szemére hánynak bizonyos „vacsorázgatásokat”, jóllehet ők maguk Aczél György egykori súgói, titkos tanácsosai voltak. Úgy tetszik, tartja magát ahhoz az idézett görög mondáshoz, hogy „barátom Platón, de még inkább barátom az igazság” – az 1958-as, népi írókról szóló párthatározat emlékezetben tartását illetően is például úgy ítéli meg, hogy lényegében nem változott sem a politikai közeg, sem a szereplők; hiába – fogalmazza meg a keserű igazságot – „Magyarországon mindig nagy erkölcsi érték volt a hóhérok becsülete”. A *Hitel* alapítása körüli hercehurcát is részrehabilitálás nélkül eleveníti fel; bátor például álradikalizmusról, kihátrálásról beszélni Hanák Péter azon meglepő véleményével kapcsolatban is, hogy nem a mindenáron való lapengedély volt a cél.

Utópia és realitás szembenállása mozgatja alkalmi megszólalásaikor is, amikor az író – vagy a szerkesztősors helyébe az irodalom, mai irodalmunk sorsa tolakszik. Utópisztikus abban az értelemben, ahogy ezt Németh László egy erdélyi íróhoz írott levelében kifejtette: eszerint a tények ismeretéből feltörő, az életet átfogó s a jobb fele módosító törekvést szokás eszmének nevezni, ha pedig ezen az eszmén túlságosan eluralkodik az elérendő állapot képe, akkor utópiáról lehet beszélni. Ilyen elérhetetlen álmokat, délibábokat kerget Domokos Mátyás is, főképp a *Gens una sumus?* című, a sakkozók nemzetközi társaságának jelmondatát idéző esszéjében, de másutt is, ahol „törzsekre szakadozott magyar irodalom” bandaharcairól, ihletbénulásos világáról vilant fel képeket, tényként rögzítve az elemi szakmai szolidaritás hiányát, a szellemi szenvedély és az írói hivatás moráljának szétporladását és a velejéig romlott zsoldos mentalitás térnyerését. Úgy találja és találja, hogy manapság képtelenek felfogni élet és irodalom szükségszerű kapcsolatát, és hogy az egyetemeken tanított „irodalomtudomány”-nak ez a vakság a léalapja. Az elmélet(ek) túltengése ellen nem épp irodalmi tekintélytől, Charlie Chantól, a klasszikus kínai detektívtől idézi, hogy a teória „olyan, mint a maszat a szemüvegen; elhomályosítja a látást”. Úgy véli, mindez „a korról a korhoz szóló művek születéskorlátozásához vezetett” – s hogy nem annyira különvéleményt jelent itt (és máshol) be, az különös módon Nádas Péter minapi újságinterjújával is igazolható. Ő ugyan kétségbevonja, hogy Magyarországon szellemi polgárháború zajlana, szerinte is hiányzik viszont az „a kortárs regény, amelyben valaki szakmailag tisztességes eszközökkel elmesélné, hogy milyenek vagyunk ma a városban vagy a vidéken”, továbbá „gyakori hiába”-nak tartja, hogy „a mondat tolvajnyelven íródik, amit a megfelelő információk hiányában nem lehet értelmezni”. Még gyakoribb hiba szerinte, hogy „íródik a szöveg, de nincsen belső struktúrája, mert írójának nem működik az önreflexiója”. Ez utóbbi fogalmat Domokos nyilván önkritikára, jobb esetben önismeretre cserélné föl, hogy az ezredvég „eurokonform” szövegirodal-

mával, „regényandroidok”-jával szemben ismét Németh Lászlóra hivatkozhatunk. A rémlátó képzeletűre? Arra, mindenesetre, aki már a hatvanas évek közepén úgy látta, hogy „folyamatban van a magyar irodalom leváltása egy magyar nyelvű irodalommal”, és aki a *Vidéken élni* című 1966-os cikkében figyelmeztetett: „A magyar irodalom s vele a magyar szellem válaszúton áll; vagy bátorságot nyer a maga útjainak folytatásához – világméretű eredetiségéhez –, vagy balkáni kiárusítása lesz a nyugat divatjainak”.

E veszélyeket nagyjából abban az időben érzékelte, amikor azt is, hogy a nacionalizmus szóval „olyan visszaélés folyik, amely fölér egy nemzeti idegbénulással”, és hogy a hatalom épp azt az irodalmi szerepvállalást utasítja el a legkövetkezetesebben, amely szerint – jelmondat érvényű szavaival –: az író – vállalkozás. Németh László nem győzte elégszer hangsúlyozni: az írás „erkölcsi elfoglaltság”, ezért a „hogyan éljünk?” kérdésre igen is adható morális hiteles és követhető válasz, ami fölér egy életrecepttel. S életrecept nélkül pedig „az írás jellemrontó pálya” – ezt az összegzést Domokos Mátyás annál is inkább teljes egyetértéssel idézi, mivelhogy új könyvében nemcsak egy író sorsa izgatja, nyugtalanítja, hanem egy irodalomé is. (*Nap Kiadó*)

